

Галич
МАРІЯН ГАВДЯК

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ

ГАЛИЧ

1938.

**НАКЛАДОМ КНИГАРНІ І БАЗАРУ
„РІДНОЇ ШКОЛИ“ В ГАЛИЧІ.**

6 10

~~Галич~~

МАРІЯН ГАВДЯК

2/73

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ

(З ІЛЮСТРАЦІЯМИ)

~~Галич~~

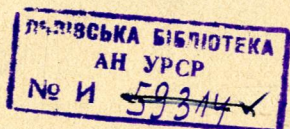

ГАЛИЧ 1938.
НАКЛАДОМ КНИГАРНІ І БАЗАРУ „РІДНОЇ ШКОЛИ“
В ГАЛИЧІ.

Бібліотека
УСР

9+911] (с47.745)

T3(24к 331) + T4(2374к, 331)

2473

1269

ВІДБИТО В «СОЮЗНИЙ ДРУКАРНІ»
В СТАНИСЛАВОВІ, СОБІСЬКОГО 24.

І. Минуле міста Галича.

На території старого княжого Галича вже в передісторичних часах у різних добах без сумніву існували людські оселі.

Розкопи 1936 року¹⁾ відкрили в Крилосі могилу, з якою досі зв'язані були народні перекази про Настю Чагрову. В цій могилі знайшов наш відомий археолог д-р Ярослав Пастернак гробницю якогось трака з Семигороду, а знайдені при ньому прикраси виказали, що гробниця сягає до початків бронзової доби, біля 2000 років перед Христом.

У розкопаній другій могилі знайдено тілопальну гробницю, з іще давнішої кам'яної доби.

З часів мандрівки народів знайдено в Крилосі срібний скарб, що походить із VI. століття по Христі. Особливу увагу звертає в цьому скарбі срібна тарілка, золочена, візантійської роботи²⁾.

Ці знахідки вказують, що в передісторичній давнині на просторі старого Галича розвивалося людське життя.

Коли повстала стара історична оселя Галич, про це не маємо ніяких вісток. Можемо

¹⁾ Д-р. Я. Пастернак — Нові археологічні розкопи в Крилосі. — „Новий Час“ із дня 13. серпня 1936.

²⁾ Д-р. Я. Пастернак — Археологія західноукраїнських земель — Львів 1932.

лише догадуватися, що на просторі княжого Галича існувала якась оселя в найдавніших часах, а з оснуванням галицької держави вона набрала особливого значіння.

Про походження назви Галич вносить історик та дослідник Галича, Сидір Шараневич¹⁾, що назва Галич походить від старослов'янського слова „галъ“, це є чорний; означала би вона: „чоловік чорний“ або „син Чорного“, що збудував Галич.

У волинському літописі, в оповіданні про події по смерті Романа Мстиславича, літописець подає дуже цікаву подробицю про Галич. У 1210 році король угрів, Андрій, післав до Галича свого воеводу Венедикта з військом. Коли галицьким боярам забагато було насильств Венедикта, покликали проти угрів князя Мстислава з Пересопниці. Мстислав не зумів вигнати угрів, тоді боярин Ілля Щепанович впровадив його на „Галичину могилу“ та з глуфом сказав до нього: „Княже! Ти вже посидів на Галичині могилі, то так, якби вже й княжив у Галичі“. Літописець, подаючи цей факт, додав від себе, що пізніше розкаже про Галичину могилу й про Галич, який його початок. Одначе цієї обіцянки не додержав.

Шараневич догадується, що Галичиною могилою є велика могила в лісі біля Сокола, та доказує, що слово „Галичина“ може походити лише від слова „гал“ (від слова Галич

¹⁾ Ізидор Шараневич — Староруський княжий Галич — Львів 1880.

було б Галищина), значить мала б це бути могла основника Галича. Нині інтерпретується це оповідання літопису так, що Галичина могла була мабуть місцем інтронізації галицьких князів.

Історичні відомості, які маємо про княжий Галич, подають нам наші літописи, київський та волинський. Про князювання Великого Романа до його смерті довідуємося з суздальського збірника. Дечого про Галич довідуємося з польського літопису Длугоша. Згадуючи про історичні події, літописці подають теж деякі, хоч скупі, подробиці, що відносяться до положення, вигляду та оборонности княжого Галича.

Треба розрізнити в відомостях, що подають літописи, два періоди: один період панування Ростиславичів до кінця XII. століття та другий період панування Романовичів до половини XIII. століття.

Перші писані вістки про княжий Галич знаходимо в літописах у половині XII. століття.

Оснували Галич основники галицької держави: Ростиславичі.

Ростислав, син найстаршого Ярославича, Володимира, як князь ізгой (вихованець, що його батько вмер, заки ввійшов у права київського князя) утік з-під опіки стрия Ізяслава в Тмуторокань.

Полишив він по собі трьох синів: Рурика, Володара й Василька. Виховувалися вони у Ізяслава, відтак у його сина Ярополка в Володимирі.

З кінцем XI. століття добули браття Ростиславичі для себе галицьку землю та зуміли в боротьбі з наслідником київського Ізяслава, Всеволодом, та Ізяславичем Ярополком удержати галицьку землю.

Зїзд князів у Любечі 1097 року потвердив права Ростиславичів до Галичини. Рурик сидів у Перемишлі, Володар у Звенигороді, Василько в Теревовлі.

На останні роки XI. століття припадає боротьба Ростиславичів із наслідниками київського Всеволода, Святополком, та волинським Давидом Ігоревичем.

Брат Рурик помер уже в 1092 році, та брати Володар і Василько виступали завжди згідно та зручною політикою вдержали в своїх руках свої землі.

Мабуть на ці часи припадає розбудова Галича на широко закроєну оборонну твердиню. Одначе Галич являється покищо городом меншої ваги, щоб опісля щойно стати столицею держави.

По смерті Всеволода II Ольговича (1146) у Києві, розгоріла на Україні довга війна (1146-1154) за київський престіл між двома найвизначнішими тоді княжими родами: Мстиславичами та Юрієвичами. Проти себе станули дві коаліції, що поширилися на цілу Європу, що мали по своєму боці ворогуючі з собою німецькі роди Гвельфів та Гогенштавфів.

По боці Юрієвичів станув галицький князь Володимирко Володаревич, що пережив своїх братів та зєдинив під своєю рукою всю га-

лицьку землю (крім Звенигорода) та вчинив город Галич столицею своєї держави.

Ця важна подія з 1141 року, записана в київському літописі, є першою історичною згадкою про Галич.

Дві волості, перемиська й теребовельська, получилися під князюванням Володимирка в галицьку державу.

Галич своїм положенням на важному торговельному шляху та своїми природними укріпленнями надавався найкраще на столицю держави.

Почала зростати тепер нова столиця. Володимирко та його наслідники поширювали та зміцнювали укріплення Галича та прикрашували місто величавими будівлями. Літопис часто згадує тепер про Галич.

Цікаво оповідає літописець про посольство київського Ізяслава до Володимирка. Посол Ізяслава, Петро Бориславич, приїхавши в Галич, візав Володимирка до звороту городів, що належали до Київщини, які Володимирко пообіцяв повернути Ізяславові, та нагадав Володимиркові його врочисту присягу. Володимирко відправив посла з нічим, а коли, переходячи до церкви Спаса на вечірню, побачив як їхав Петро, ще насміхався з нього. Того ж вечора Володимирко нагло помер, а син його Ярослав візав Петра до повороту до Галича.

Це був рік у літописі 6660-тий, цебто 1152, рік смерті Володимирка, а вступлення на галицький престіл Ярослава Осмомисла.

Почалася за панування Ярослава доба економічного розцвіту галицької держави та значіння Галича, доба сильної колонізації в південно-східньому напрямі.

Мабуть на часи панування Ярослава Осмомисла припадає розбудова та укріплення головного осередка цілого княжого Галича, здвигнення княжого города та будова катедри-твердині на невеликому просторі між Луквою й Мозоловим потоком.

У підземеллях величавої катедри 750 літ гому поховано на вічний упокій Великого Ярослава.

Із смертю Ярослава галицьке боярство, що скріпило міцно своє значіння, віддало престіл Ярославичеві, Володимирові II, а відтак, коли незлюбило його, призвало до Галича володимирського князя Романа Мстиславича.

Одначе, через інтервенцію угорського короля Белі III, Романові не вдалося покищо осягти престола в Галичі.

Щойно в десять років пізніше Роман осягає свою ціль. Енергійний та розумний князь випередив своїх противників, чернигівських Ігоревичів, що знайшли поміч деяких галицьких бояр та київського Рурика, зайняв Київ, посадив у ньому свого намісника й таким чином спаралізував усі заходи Ігоревичів.

Під владою Романа злучилися дві досі ворожі країни, Галичина та Волинь, в одну могучу державу, а Галич став столицею першої національної української держави.

Короткі роки панування Великого Романа були для Галича роками найвищого розцвіту, як політичного, так і економічного. З Галича виходив Роман на свої славні походи на половців.

По смерті Романа 1205 року, що захитала великим ділом сполуки Галича й Володимира, столичний Галич починає занепадати. Хоча був заєдно ще могучою твердинею, що її ворог не міг узяти в отвертому бою, все ж таки довга війна, яка почася за спадщину Романа та його малих синів, захитала його значінням. Найбільше тут причинилася роля анархічного елементу, яким було галицьке боярство, що його провідники закликали до Галича чужих претендентів, а то й самі сягали по галицький престіл.

Боротьба за Галич тривала цілих сорок літ (1205-1245). Як законний спадкоємець провадив Данило вперту й тяжку боротьбу з численними ворогами, з яких наймогутнішими були тоді угорські королі, що бажали за всяку ціну Галич удержати в своїх руках. Довший час княжив у Галичі новгородський князь Мстислав, із ним разом воював Данило проти угрів. Щойно в 1237 році перейшов Галич на стало в руки Данила, а цілих іще вісім літ мусів Данило воювати за посідання Галича з чернигівським Ростиславом Михайловичем та уграми, доки в 1245 році не розбив їх рішуче під Ярославом.

Із часів довгої та впертої боротьби Данила за батьківський престіл у Галичі збереглося

в наших літописах чимало звісток про сам город Галич. Хоч вони дуже загальні, все ж таки дають нам деякий образ давньої твердині Галича, що піддавалася ворогові найчастіше наслідком порозуміння ворога з частиною галицького боярства.

В 1213 році замкнулися в Галичі бояри, братя боярина Володислава. Краківський князь Лешко побідив над рікою Бібркою їх брата, та все таки не міг здобути Галича.

В 1214 році Лешко та угорський Андрій, будучи в порозумінні з галицькими боярами, заключили умову, на підставі якої одружили свої діти, Коломана та Саломею, й віддали їм престіл у Галичі. Коронація відбулася в 1216 році в катедральній церкві княжого Галича.

В роках 1219-1221 зводить новгородський князь Мстислав тяжкі бої за посідання Галича, а при ньому воює й Данило Романович, що взяв за дружину доньку Мстислава.

З цих років літописець подає деякі цікаві подробиці про укріплення замку (arx-градъ) в княжому Галичі. Угри та поляки не зуміли заволодіти бродом на Дністрі (що звали його кривавим), а Данило, що замкнувся в Галичі, на приказ Мстислава добровільно вийшов із Галича, із східньої його сторони, в напрямі на Товмач. Тоді Коломан та Саломея увійшли знову до Галича. Коли ж Мстислав ізнову підступив під Галич, прийшло до завзятої битви. Мстислав поборов угорські та польські полки. Угри билися біля „городських воріт“, відтак вийшли на „комарі (аркади) церкви

Пречистої Владичиці нашої Богородиці“, де построїли перед тим укріплення, та полишили Коломана й Саломею. Звідтам угри кидали каміння, та не мали води, тому піддалися Мстиславові.

Сьогодні, по відкритті в селі Крилосі фундаментів величавої катедральної церкви Богородиці нема найменшого сумніву, що ця битва, описана в літописі, мала місце на підніжжі крилоської гори та відтак на поверсі катедри, де сховалиє угри.

Коли неспокійні галицькі бояри призвали до Галича Ростислава, сина чернігівського князя Михайла, Данило в 1238 році, в часі походу Ростислава на половців, у трьох днях поспішив із Холма до Галича. Галичани добровільно віддали Данилові Галич. Данило ступив у город, прийшов до церкви Святої Богородиці, зайняв княжий престіл батька та на знак своєї перемоги повісив на „німецьких воротах“ города свою корогву.

Малим хлопцем був Данило в хвилині, коли його батько Роман полишав йому свою спадщину.

Будучи вже дозрілим мужчиною, покінчив Данило довгу війну за престіл у Галичі. Врятував велике діло батька та відбудував єдність держави, добув навіть королівську корону.

Та на його державу впала страшна хуртовина: татарська орда, в своєму нестримному поході на захід, перейшла через Галич. Ідучи на Угорщину 1241 року, татари зруйнували укріплення Галича. Як каже літопис, ка-

тедри татари не знищили, вона полишилася ціла.

Мабуть уже тоді роля Галича як столиці держави була покинчена. Найбільше втратив Галич на значінні через опанування долішнього Подністров'я татарами та через перервання торговельного шляху по Дністрі.

Політичний та економічний осередок галицько-волинської держави переноситься куди інде. Недалеко давнього Звенигорода, на границі трьох країн Поділля, Розточа та Надбужжя Данило розбудовує нову столицю, що в честь Данилового сина Льва одержала ім'я Львова.

З часів по першому наїзді татар подають нам літописи ще кілька вісток про Галич.

У 1242 році Данило й Василько довідалися, що Ростислав Михайлович із боярином Володиславом зайняли Галич. Вирушили вони проти Ростислава, а цей без боротьби втік із Галича.

Вдруге згадує літописець про Галич у 1244 році, коли Василько по побіді над ятвягами післав послів до Галича до Данила, тоді в городі Галичі велика була радість на вістку про побіду. Ця записка вказує, що Данило перебував часто в Галичі.

Остання літописна вістка про Галич походить із 1254 року. Внук Ігора з Путивля, Ізяслав Володимирович, заволодів Галичем. Данило полював тоді біля Грубешова. На вістку про зайняття Галича вирушив він в похід, а наперед післав сина Романа. Роман

розбив полки Ізяслава, а цей, як колись угри, втік на поверх галицької катедрі. Три дні тривала облога, четвертого дня піддався Ізяслав, не маючи води до пиття.

Від половини XIII. століття Галич не відіграє вже визначнішої політичної ролі в історії галицько-волинської держави.

Та проте мав він іще одну пам'ятку славного минулого, якою продовжував світлу традицію старої столиці. А саме довгі роки ще був він столицею релігійного життя Галичини та Волині. Галич як осередок релігійно-церковного життя має свою окрему сторінку в історії галицько-волинської держави.

Вже за Ростиславичів основано в Галичі єпископство та зорганізовано капітулу. Не маємо точних відомостей, коли це сталось, але — як зауважує Михайло Грушевський — не могло довершитися це перед перенесенням столиці держави до Галича. Єпископство оснував мабуть Ярослав Осмомисл та побудував катедру. Літопис згадує, що коли на дворі Ярослава побував у гостях царгородський царевич Андроник, дав Ярослав царевичеві до товариства єпископа Косму.

Як свідчить літописна вістка про смерть Ярослава Осмомисла, взаємні відносини між князем і церквою були завжди якнайкращі, а князь сам багато уваги присвячував організації церковних справ у державі.

При галицькій катедрі існував капітульний монастир із резиденцією єпископа. На означення всього вищого духовенства, на чолі

з владикою, вживано грецького слова „клерос,“ назву цю відтак зукраїнщено на „крилос,“ опісля перейшла ця назва на село, основане на просторі давнього княжого замку.

Галицькі єпископи підлягали київському митрополитові, а з ним царгородському патріярхові.

Щойно в початках XIV. століття, по смерті князя Льва в Галичі була основана митрополія, що існувала з перервою майже ціле століття. Галицька митрополія саме, основана 1303 року на місце давньої єпископії, продовжувала велику традицію княжого Галича.

Коли з кінцем XIV. століття її знесено, капітульний монастир Крилос був резиденцією намісників, підлеглих київському митрополитові. По відновленні галицької єпископії у Львові в XVI. столітті, Крилос був другою резиденцією львівських єпископів. Капітульний монастир підупав у XVII. столітті.¹⁾

Ось так із кінцем XIV. століття Галич зійшов зовсім з історичного овиду. Імя старого княжого Галича перейшло на малу оселю, положену біля устя Лукви, між Дністром і високим берегом галицької горбовини, що певне існувала вже за княжих часів як торговельна оселя та пристань княжого Галичи. Старий княжий Галич із своїми будівлямо почав попадати в руїну, доки рідна земля

¹⁾ Осип Пеленський — Галич в історії середньовічного мистецтва — Краків 1914.

не сховала останніх його памяток під свою поверхню.

II. Топографія княжого Галича.

На території княжого Галича в передісторичних часах, від камяної доби почавши, жив уже передісторичний чоловік. Він знаходив тут пригідні умовини до життя, на що вказують розкопи могил та знайдені в них сліди життя в тих передісторичних часах.

В історичних часах існувала тут більша оселя, яку згодом Ростиславичі зробили столицею своєї держави. Вони також знайшли тут незвичайно пригожі умовини до розбудови міста-столиці, що була б рівночасно сильною твердинею.

На вибір місця під місто-столицю вплинули географічні чинники першорядної якості, яких вартість наші предки потрапили оцінювати незвичайно вміло. Треба сьогодні подивляти цю вмілість, із якою вони підглядали оборонні можливості, що їх давала сама природа, та як прецизно, докладно вміли лучити ці можливості з вислідами творчости й техніки чоловіка. Очевидно, мусимо тут прийняти за певний факт, що нашим предкам, основникам Галича, добре відомі були досягнення тодішньої Європи на військово-технічному полі.

Побіч великого та далекозорого розуму стратегів основники Галича певне розпоряджали доволі численною скількістю вчених

у своєму ділі майстрів, що вміли як слід переводити в життя великі замисли князів.

Найбільш влучним та прямо ідеальним на часи XI. й XII. століття був вибір місця на розбудову столиці. Цим місцем була одна з просторих височинних гряд галицького карпатського Підгір'я.

Карпатські притоки Дністра, пливучи на північний схід через горбовину карпатського Підгір'я, порізали її на цілий ряд височинних гряд, що деколи доходять аж до Дністра й тут над Дністром спадають до його долини стрімкою стіною. Одною з таких височинних гряд галицького Підгір'я є гряда, що між рікою Лімницею та Солотвинською Бистрицею від найнижчих хребтів Карпат простягається на північний схід, зразу широкою, відтак вужчою смугою аж до Дністра. Річка Луква, що впливає на границі Карпат та Підгір'я, розділила цю широку гряду на дві менші, західню — лімницьку та східню — бистрицьку.

Коли перейдемо Дністер біля устя Бистриці, з високого берега Поділля бачимо перед собою на заході лімницько-бистрицьку горбовину з її високими стрімкими берегами, що опадають до оточуючих її долин рік. Цю саме підгірську горбовину між Лімницею на заході, Дністром на півночі та Бистрицею на сході обібрали Ростиславичі на здвигнення величавої оборонної столиці.

Легко хвиляста поверхня лімницько-бистрицької горбовини виказує риси краєвиду, питомі цілому карпатському Підгір'ю. Всюди

бачимо форми поверхні легко круглі — хвилясті, що свідчать про доспілість і довгий розвиток краєвиду. Широкі, плоскі хребти галицької горбовини, вкриті часто листковими, а то й шпильковими лісами та розлогими ланами врожайних піль, чарують око мандрівника тихою красою. Всі хребти зливаються в одну простору рівнину. Та проте доглянемо тут часто багато різnorodности, її вносять у рівнинний підгірський краєвид ріки, що безупинно різблять його та додають йому краси. Долини рік глибоко врізані в поверхню підгірської горбовини. Серед лагідних форм поверхні горбовини ріки витворили самотні гостріші форми, це високі береги, під якими вони пливають. Праві береги долини Лімниці (давньої Чви), Лукви та Дністра заєдно високі та стрімкі. Долини рік широкі з плоским дном, укритим верствою рінища та намулу.

В внутрішній своїй будові галицька горбовина ділиться на дві, дещо різні частини: південну країну підкарпатських, багатих у сіль, глеїв (до лінії Перевозець — Бринь — Вікторів — Ямниця), що лежить при самому карпатському березі, та на північну, приподільську країну гіпсів і крейдових рухляків, що простягається аж до Дністра. На скелях цих обох країн лежать грубою верствою маси ріни, що походять із льодовикової доби, коли карпатські притоки Дністра вздовж цілого карпатського берега насипали великі стіжки з карпатської ріни. На цих масах рінищ лежать грубим покладом маси ясно-жовтої лессової

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА

ЛВІВ АН УРСР

№ И 59344

2173

глинки, навіяної вітрами під кінець льодовикової доби. Лесс сягає аж до поверхні горбовини, його верхня верства творить родючий чорнозем.

Скелі, що будують галицьку горбовину, виступають наверх звичайно в долинах рік, у їх стрімких берегах. Декуди, як наприклад у Соколі над Лімницею, високо над рікою висають грізними урвищами цілі скельні бльоки. Серед скель виступає велике багатство будівельного матеріялу пісковиків, рухляків та гіпсів, що, обтесані в шостистінні кістки, служили до будови численних камяних твердинь на просторі цілого княжого Галича. В південній частині галицької горбовини було також багатство соли, яким користувалися наші предки вже в найдавніших часах.

Крім камяного будівельного матеріялу, якого доволі було на галицькій горбовині, в давніх часах було теж багато дерева до будови. Особливо гарного матеріялу доставляли дубові ліси, які ще й нині декуди знаходяться на поверхні галицької горбовини. Старезні дуби, що числять уже сотки літ, стрічаємо сьогодні біля церкви св. Миколи у Вікторіві, над стрімким узбіччям над Луквою.

Одним із найважливіших географічних чинників, якому завдячував Галич своє винесення на становище столиці галицької держави, було його корисне положення в середині держави. Воно змінилося на некористь по злученні Галичини та Волині. Щойно тоді зайшла потреба шукати для зєдиненої держави більш централь-

но положеної столиці й мабуть цей момент заважив багато при виборі Львова на нову столицю.

В найдавніших уже часах про вибір місця під більшу оселю рішало його положення на важних торговельних шляхах. Міста повставали передусім там, де перехрещувалися торговельні шляхи, водні та сухопутні. Особливо важними були водні шляхи, бо судоходні ріки давали можливість дешевої й безпечної виміни всяких товарів. У догідних точках над ріками повставали торговельні міста, що росли в багатства та значіння. Якраз одною з таких догідно положених над великою рікою був Галич.

Положення над Дністром було для Галича моментом величезної ваги, що давав йому можливості якнайкращого розквіту. Роля Дністра вже в передісторичних часах Галичини мусіла бути велика¹⁾. Дністер уже в часах раннього минулого був шляхом, що давав напрям мандрівкам різних народів, що ставав стрижнем, біля якого зосереджувалося життя та спроби політичної організації. Від кам'яної доби по всі часи аж до новіших часів ішов уздовж Дністра важний галицький комунікаційний шлях, що лучив західньо-українські землі з Наддніпрянщиною та з Чорним Морем.

Галич лежав на перехресті торговельних шляхів, що провадили з північного заходу з Польщі та Німеччини вздовж Дністра на

¹⁾ Я. Пастернак — Дністер в археології — „Діло“ з дня 1. травня 1937 р.

південний схід до Чорного Моря, та з півночі з Волині на південь через Карпати на Угорщину й до Середземного Моря. Оце положення давало Галичеві можливість торговельних та культурних узаємин із сусідніми державами. Особливо важним був шлях на південь, що йшов у напрямі верецького карпатського провалу через Бринь — Калуш — Болехів — Тухольку.

Рівночасно з галицькою колонізацією, що йшла вниз Дністром і Прутом, розвивалась оживлена плавба на Дністрі, що лучила Галичину з південною Наддніпрянщиною та з чорноморськими країнами. На просторі княжого Галича серед галицької горбовини важною комунікаційною артерією була річка Луква. Поглиблена, з упорядкованим руслом, служила Луква за дорогу, якою мешканці Галича вдержували звязок із пристанню на Дністрі. Над її устям до Дністра знаходився головний торговельний осередок цілого Галича, там відбувалися торги, на які приїжджали купці з заграниці та з цілої держави.

Другим важним чинником, що вплинув на вибір Галича на столицю, була його оборонність. У давнину на оселі, які мали бути оборонними твердинями, підшукувано передусім такі місця, що їх боронила сама природа перед наїздом ворога. Звичайно такими місцями були точки, положені на високо піднесених горбах, звідусіль окружених глибокими ріками, багнами, або озерами та до яких тому був принаймні з кількох сторін тяжкий доступ.

По всій Словянщині та по всій Україні є багато таких точок, у яких до нині стоять останки укріплених городів, або городищ¹⁾. Деякі з них сягають своїм походженням іще до часів мандрівок народів, та більшість припадає на початки княжої доби. Відповідно до цілі, яку вони мали, до місця, на якому були побудовані, та відповідно до роду укріплень розрізняються три роди городищ. Один рід городищ був такий, що будовано їх на кінці довгих, високо піднесених і стрімко до рівнини опадаючих горбовин. Такі городища укріплені були від доступної сторони глибоким ровом і високим валом. Вали були зверху укріплені частоколом, а всередині зміцнені дерев'яною конструкцією.

Таке якраз городище знаходилося колись, у початках княжої доби, на просторі будучого міста Галича, серед лімницько-бистрицької горбовини. В пізніших часах воно перетворилося в столичний замок, город князів (агх) між Луквою й Мозоловим потоком, город, що лежав у середині цілого княжого міста Галича та займав лише маленьку частину його простору.

Розглядаючи топографічні дані та пам'ятки княжого Галича, треба розрізнявати два поняття, яким часто надається цю саму назву княжого Галича. А саме княже місто Галич, що обіймало великий (понад 100 км¹⁾ простір лімницько-бистрицької горбовини, та княжий

¹⁾ Я. Пастернак — Коротка археологія західньо-українських земель — стор. 59—61 Львів 1932.

замок Галича, що обіймав лише маленький простір бистрицької горбовини й лежав у середині княжого міста Галича.

Сама природа як не можна краще оборонювала Галич, розложений на високо піднесений поверхні лімницько-бистрицької горбовини. З трьох сторін боронили Галича ріки, з північного заходу Лімниця, що аж до свого устя плила під високим берегом лімницької горбовини.

Плила вона широкою долиною, на дні якої розложені були оселі, що окружали Галич.

Від півночі та північного сходу, від устя Лімниці аж до устя Бистриці, попід сам високий берег горбовини, плив та боронив доступу до Галича могутній Дністер і його численні, полишені головним руслом, меандриохаби.

Із сходу плила получена Надвірнянська (Чорна) та Солотвинська (Золота) Бистриця.

Крім цих трьох рік, що окружали великий простір княжого міста Галича, через його середину на північний схід плила ріка Луква. Пливучи також під високим стрімким берегом, в разі здобуття ворогом західньої лімницької частини горбовини, боронила доступу до східньої бистрицької частини та до головного осередка Галича княжого города, що із східнього боку ще був боронений глибокою яругою малої притоки Лукви — Мозолового потоку.

Крім самих рік, що спинювали перехід до Галича, до оборони знаменито надавалися стрімкі та високі узбіччя, якими галицька гор-

бовина опадала на всі сторони до трьох окружающих рік та до річки Лукви.

Коли сьогодні підходимо від села Залукви вгору Луквою до села Крилоса, перед нами здіймається кількадесять метрів високе, стрімке узбіччя, яке нині звуть Крилоською Горою. Тут бачимо найкраще, як трудним ділом було форсування переходу через ріку та добування твердині, що стояла на поверхні понад високим берегом.

Крім рік та високих берегів, якими Галич був боронений в разі ворожого наїзду з трьох сторін, іще з північної сторони Галич мав природну оборону. А саме на лівому березі Дністра, на просторі нинішньої галицької низини аж до Гнилої Липи, простягалися підмоклі багністі простори, що також утруднювали доступ до Галича. Біля нинішнього села Поплавник знаходилося Бикове болото, про яке згадує літопис під роком 1164. В разі повені цілий простір (як і нині це буває) замінювався в озеро й доступ тоді взагалі був неможливий.

Ось так природа з трьох сторін сама боронила доступу до Галича, що, положений високо на поверхні горбовини, панував над цілою околицею. Лише четвертий, південний бік простору Галича, звернений у сторону Карпат, не мав визначеної природою та нею бороненої границі.

Основники Галича, як уміли підібрати пригоже для своїх цілей місце на оснування міста й своєї столиці, що було б якнайкраще забезпечене самою природою, так теж зуміли вони

забезпечити його штучними укріпленнями. На галицькій горбовині на просторі цілого Галича розбудували Ростиславичі, а Романовичі скріпили та доповнили цілу могучу систему укріплень.

Передусім уздовж рік, що з трьох сторін окружали, що опадали до рік, були розбудовані три лінії укріплень. А саме на кожній лінії тягнувся ряд поодиноких твердинь-церков, будованих із тесаного каміння, окружених високими валами та ровами.

Перша лінія укріплень тяглася правим високим берегом Лімниці від устя цієї ж до Дністра далеко на південь, туди, де сьогодні над Лімницею лежать села Святий Станислав, Сокіл, Вістова та Бережниця. До нинішнього дня з цієї західньої лінії укріплень удержались укріплення в північно-західньому наріжнику Галича, над устям Лімниці, в нинішньому селі Св. Станиславі. До половини висоти своїх мурів удержалася до сьогодні старезна церква-твердиння посеред пятикутника давніх валів. Недалеко цієї церкви св. Пантелеймона знайдено фундаменти другої церкви св. Спаса, а недалеко тої ж фундаменти давньої, мабуть обсерваційної, вежі. Ще далі на південь під лісом Дібровою знайдено фундаменти великої церкви, якої імени не знаємо. До сьогодні існує переказ, що в нинішньому селі Соколі на урвищі над Лімницею існувала церква та монастир.

Друга лінія укріплень тяглася вздовж правого високого берега Дністра, від села Св.

Станислава до села Покосовець, перервана устям Лукви, відтак від нинішньої т. з. Замкової Гори в Новому Галичі аж до Єзуполя, до устя Бистриці. Тут на цій лінії домінуючою мусіла бути твердиня, де над сьогodнішнім Галичем за польських уже часів збудовано замок як осідок галицького старости.

Третя лінія укріплень ішла лівим берегом получених Бистриць і Солотвинської Бистриці, де нині села Чешибіси (Єзупіль), Сілець, Тязів, Павелче, Посіч та Старі Богородчани.

Через середину простору княжого Галича, вздовж ріки Лукви на її правому високому березі, розбудована була нутрішня лінія укріплень.

Тут домінуюче для цілого Галича положення займали укріплення замку володарів галицької держави, що знаходилися на просторі нинішнього села Крилоса.

Між Луквою на заході й Мозоловим потоком на сході, на відокремленому цими ріками від решти галицької горбовини невеликому (1 км. ширини та 1.5 км. довжини) клаптику землі, стояла катедральна церква Успення Пресвятої Богородиці, що була могутньою твердинею; тут здійснювалися княжі терени з двірською церквою.

Це був „город” Галича, боронений від півдня кількома рядами земних валів, що сам для себе становив твердиню, яка боронилася по зайнятті цілого навіть міста Галича. Тут знаходився центр Княжого Галича, мозок цілої держави. Тут володіли, звідсіля виходили на

збройні походи, тут лягали в підземелнях катедри на вічний сон Ростиславичі та Романовичі. Тут був також осідок галицьких єпископів, а в XIV. столітті осідок галицьких митрополитів.

Город галицьких князів на просторі нинішнього села Крилоса становив собою центральну твердиню серед системи укріплень цілого княжого Галича.

Нинішнє село Крилос лежить на поверхні малої частини бистрицької горбовина, між Луквою та її малою правою притокою, Мозоловим погоком, що має ледве кілька кілометрів довжини. Мозолів потік урізався глибоко в поверхню горбовини, пливе він глибокою яругою та, виходячи з горбовини, впадає до нього маленький потічок, що також пливе глибокою долиною. Крилоська горбовина, або як її звуть Крилоська Гора, піднесена в найвищій точці до 314 метрів понад позем моря, а понад позем Лукви винесена о 88 метрів. Високим стрімким берегом опадає вона до Лукви та до Мозолового потоку, на півдні лагідно продовжується між притокою Лукви: Лукавицею й Мозоловим потоком до викторівських горбів.

На схід від крилоської горбовини, по правому березі Мозолового потоку, горбовина дещо підноситься аж до водного ділу між Луквою й Дністром та Бистрицею, куди сьогодні біжить битий шлях (гостинець) із Галича до Станиславова.

Географічні прикмети Крилоської горбовини, її осередне положення серед простору цілої галицької горбовини та її оборонність оцінили як слід і використали Ростиславичі й розбудували на ній свій город. По-середині Крилоської горбовини, на дещо вище піднесеному рівному просторі, станула головна твердиня: катедральна церква Успення Богородиці, а довкола неї висипано високі вали. Трохи на північ від Катебри, де сьогодні селянський город (Золотий Тік), станули княжі терени та двірська церква св. Спаса.

Простір, на якому стояла Катедра, був після її знищення засипаний грубою верствою грузовища, що походить із руїн Катебри. На поверхні цього грузовища збудував нащадок боярської родини Марко Шумлянський нову церкву. Нова церква станула дещо на південь від руїн Катебри в початках XVI. століття з тесаного каміння, а коли в 1676 році вона була знищена, то в початках XVIII. століття відновив її нащадок Марка, єпископ Осип Шумлянський.

На південь від катебри та валів, що її боронили, нині простягаються аж до другого потрійного ряду валів (що йдуть уперек від Лукви до Мозолового потоку) Крилоські поля та луги. Ці ґрунти зовуть „на Качкові“, вони дорівнюють простором північній, заселеній частині Крилоса.

Серед Качкова вершиться невисокий горбок, Галичина могила, про яку згадує галицько-волинський літопис під роком 1210 в опові-

данні про невдалий похід Мстислава з Пересопниці на Галич.

Із сходу крім природної оборони, що її давав княжому городові Мозолів потік, уздовж його правого берега, на узгір'ях, тягнувся з полудня на північ (аж поза згаданий вище малий доплив Мозолового потоку) довгий ряд валів та монастирів-твердинь.

Недалеко сільської дороги, що веде з Крилоса через Мозолів потік до гостинця, на місці, що нині зветься „Прокалиїв Сад,“ знаходяться руїни монастиря та церкви св. Іллі.

Дальше на північ, між Мозоловим потоком і згаданим малим його допливом, на залісеному горбі, що його зовуть „Штепанівка,“ був мабуть монастир св. Степана.

По другій стороні бічного яру є церквище „Воскресенське,“ недалеко відсіля є церквища „Юріївське“ та „Данилівське.“

Найдальше на північ є церквище „Іванівське.“ Тут певне був монастир і церква св. Івана.

Згідно з словами літопису, угри (мадьяри) поховали в цій церкві князя Ростислава, сина Івана Берладника, коли 1189 року помер тут серед боротьби з ними за престіл у Галичі.

Треба ще згадати про один рід укріплень, яким володарі Галича боронили доступу до города. На ріках, що окружали город, будовано греблі, що здержували воду та творили просторі стави, через які годі було ворогові дістатись до города. І так на південь від другої лінії валів та від Качкова ґрунти мають

назву „Стависька,” а долина Мозолового потоку має назву „Ставки.“ Отож такі стави боронили доступу до княжого города від південно-східнього боку.

Ось так у загальному зарисі представлявся простір, границі та система укріплень княжого міста-столиці Галича та княжого города.

Було це велике місто з численним населенням. Побіч кам'яних будівель-твердинь на нинішніх полях та лугах, серед зелені дерев, ховалися двори галицьких бояр, дерев'яні дома міщан.

У середині міста, на стрімкому узгір'ї, здалека виднівся столичний замок, опоясаний валами, що були наїжені дубовим частоколом і ровами.

З-поза них здалека білили стіни високої катедри, що була символом величі та краси княжої столиці.

А довкола княжого міста, вздовж рік, звичайно на їх другому, низькому березі, розложені були оселі, яких мешканці мали визначені собі ремесла, чи інші зайняття. Назви цих ремесел дали назву нинішнім селам. Солеварники в Калюші, перевізники в Перевізці, пасічники в Медині, блюдники в Блюдниках, косарі в Покосівцях сиділи вздовж Лімниці. Серед Галича вздовж Лукви сиділи боднарі та сопожники, гутники та золотники. Вихторі та вістові виконували сторожу на річних переходах і давали знати, коли зближався ворог, підпалюючи смолоскипи з ялиць.

Низько, на лівому березі Лукви, на підніжжі княжого города, було Підгороддя. Воно також було укріплене, з нього виросло село Підгороддя.

В найближчій околиці княжого Галича було багато укріплених городів, що звичайно також будовані були на недоступних, боронених природою, місцях.

Сліди таких городків осталися в північній стороні від Галича: в Суботові та Різдвяних, Тустані та Медусі. Оточені вони були наддністрянськими болотами, або простягалися на високих берегах високорівні Поділля.

В останніх роках¹⁾ розкопки Я. Пастернака над високим берегом Поділля, правобіч Дністра, на ґрунтах села Побережа відкрили фундаменти ротунди (круглої церкви) з тесаного каміння. Мала тут стояти церква й монастир св. Бориса та Гліба, що певне була одною з твердинь над Дністром, здвигнених у найближчій околиці княжого Галича.

Серед багон Бистриць на Стовпю, де сьогодні лежить Станиславів, мабуть знаходився також городок, або сторожівня.

На просторі цілого княжого Галича сьогодні є багато місць, звичайно селянських, або двірських піль, лук та лісів, що задержали старі назви, або з котрими зв'язані якісь давні перекази. Мали вони своє значіння при

¹⁾ Я. Пастернак. — Цінне археологічне відкриття з княжих часів — „Діло“ з дня 29. червня 1935 р.

висвітленні сумнівних точок в опрацюванні цілого поземелля княжого Галича. Багато цих топографічних назв уже списано та використано, багато ще осталося не списаних.

Ось так виглядає короткий та неповний нарис топографії княжого Галича. Він може послужити (при вжитті топографічної карти Галича в поділці 1:100.000) до кращого та вірнішого охоплення не зовсім ясної досі проблеми княжого Галича.

III. Розкопи та пам'ятки княжого Галича.

З занепадом галицько-волинської держави в половині XIV. століття та із скасуванням митрополії в Галичі з кінцем XIV. століття Галич зовсім підупав, а будівлі, здвигнені в часах державности, особливо величаві божі храми княжого Галича опустіли, а далі почали хилитися до руїни. Нищив їх зуб часу, а часто люди розбирали знищені будівлі та будували нові із старого, міцного матеріалу, як це наприклад сталося з найкращою пам'яткою архітектури княжого Галича: з катедрою Галича.

В бігу століть святині княжого Галича зезали, з малими вийнятками, з лиця землі. Земля сховала їхні фундаменти та їх прегарно законсервувала під своєю поверхнею.

Поверхня землі над цими рештками давніх святинь найчастіш була селянином заорана та по старих будівлях зез усякий видимий слід, пропала й пам'ять серед населення.

Та все ж таки полишилися деякі вказівки, які натякали, що на даному місці поверхні землі скриваються під землею фундаменти якоїсь будівлі.

Першими такими вказівками були старі назви, що збереглися серед селян на означення звичайно якогось кусника поля, чи луки. Найбільш іще сьогодні на просторі княжого Галича є назв церквищ, цебто місць, де давно стояли церкви.

Крім цих топографічних назв, важними вказівками були також перекази про давні події та давні будівлі, що доховалися в устах народу.

Не менше світла кидали на існування руїн під землею також знаходжені та викопувані селянами в землі предмети, як старі гроші, хрестики, печатки з олива (олова), емальйовані кахлі, кусники посудини, відломи колумн та їх капітелів.

Під кінець дуже важними вказівками, поза самим тереном, були джерельні відомості, що в першу чергу давали літописи (так українські, як і чужі), а також старі акти, світські й духовні, що лежали в архівах.

Ці всі безсумнівні свідоцтва існування під землею, на полях по обох сторонах Лукви, памяток нашого минулого давали певність, що треба шукати в землі за цими памятками рідної старовини, а вони знайдуться та натішать і скріплять серце й душу як свідки давньої слави та величі батьківщини.

Досліди над зібранням усіх топографічних назв, переказів та історичних джерел, а далі перші проби дослідів над поверхнею простору княжого Галича в самому терені, почалися щойно від половини ХІХ. століття. Серед представників тодішньої галицько-української науки почало будитися чим раз то живіше зацікавлення проблемою княжого Галича та охота висвітлити найважливіші питання, що їх ставляла про княжий Галич лектура київського та галицько-волинського літопису. А всі ці питання зводилися до одного головного питання: де був і як виглядав величній колись княжий Галич?

Перший почин до дослідів вийшов від о. Льва Лаврецького, пароха громади Залукви, що довгі роки душпастирював у Залукві та помер у 1910 році. Село Залуква, розложене по лівому березі Лукви аж до її устя до Дністра, мало свої поля, що сягали аж до Лімниці та до високого берега, що опадав до Лімниці й до Дністра. На полях над самим високим берегом, що належали до парохії, знаходилося багато отесаного каміння та різьблених відломків. О. Лаврецький звернув свою увагу на це поле, догадуючися, що воно криє якусь стару будівлю, й повідомив про це крилошанина капітули о. А. Петрушевича та професора університету д-ра Сидора Шараневича у Львові.

Оба львівські вчені взялися гаряче до праці та до наукових дослідів. Допоміг тут багато знайдений в архіві латинської парохії в Галичі документ із 1627 року, що — з нагоди візії

ґрунтів — виразно згадував про існування колись на цьому полі (недалеко костела св. Станислава) давньої церкви св. Спаса. Тоді о. Лаврецький та Шараневич приступили до розкопів і відкрили фундаменти церкви св. Спаса¹⁾.

Це було перше радісне відкриття, за яким услід пішли в роках 1880—1887 дальші розкопки, що відкрили ще п'ять руїн будівель із княжих часів.

Недалеко руїн церкви св. Спаса, в місці, що його нарід звав „Карпів Гай“, знайдено фундаменти будівлі, подібної до восьмикутника з проміром 18 кроків. Імовірно була це колись вежа, з якої обсервовано цілу околицю.

Кілька кілометрів далше на південний захід, також над високим берегом Лімниці, під лісом Дібровою розкопано фундаменти великої церкви (20 м x 14.50 м), з трьома навами й трьома апсидами. Імени цієї церкви одначе не усталено.

При битій дорозі між Залуквою й малим присілком Четвертками, на ґрунті, званому „Цвинтарища,“ знайдено фундаменти третьої церкви з чотирма колюмнами. Серед руїн знайдено малий хрестик із червоного каменя та монети з часів Володислава Опольського, а це свідчить, що ця церква існувала ще з кінцем XIV. століття.

¹⁾ За О. Пеленським — Галич в історії середньо-вічного мистецтва — Краків, 1914 (у польській мові).

Знову ближче Підгороддя, також на низькому лівому березі Лукви, розкопано на ґрунті т. з. на Церковищах, або Кашикові фундаменти церкви із зовсім відмінним пляном, як у знайдених досі церквах.

Мала вона лишень одну наву, поділену на три частини, в цім одну круглу апсиду. Память про це, під яким покровом була ця церква, переховав старенький паламар церкви в Крилосі, Петро Маланій, а саме від старих людей довідався він, що церква ця була під покровом Благовіщення.

Врешті в 1887 році розкопано на просторі села Крилоса, на горбі по правому березі Мозолового потоку, руїни монастирської церкви св. Іллі. Місце, де вона стояла, зветься в Крилосі „Прокалійв Сад.“ Була це одинока церква, про яку маємо певні вістки, що вона перетривала майже до кінця XVIII. століття. В своїому пляні мала вона дві ротунди, одну середущу, другу апсиду, а до середньої притиравав прямокутній передсінок.

Такий був вислід перших розкопів на просторі княжого Галича.

В тодішньому науковому світі почалася наукова праця над описом та усталенням значіння знайдених руїн. Почалася жива виміна думок та поглядів на тему, яка найбільш усіх обходила, а саме: де був княжий Галич і де на просторі княжого Галича був літописний „градъ“ галицьких князів?

Тут розійшлися погляди перших двох учених, Шараневича й Петрушевича, що зайнялися проблемою Галича.

Шараневич у 1880- -1888 роках оголосив в українській, польській та німецькій мовах багато праць, у яких представив висліди розкопів на ґрунтах Залукви й Крилоса. Рівночасно в цих працях подавав він певні заключення, до яких дійшов шляхом праці та обсервації в терені, як також шляхом кабінетної праці над документами й актами, що торкались історії Галича.

Опираючись на оповіданні літопису про події 1152 року перед смертю галицького Володимирка¹⁾, де літописець говорив про церкву св. Спаса та про це, що двір Володимирка стояв на горі (так, що Володимирко, переходячи до церкви, бачив, як їхав посол Ізяслава), Шараневич дійшов до заключення, що двір Володимирка стояв на залуквівських полях над Лімницею, а церква св. Спаса, яку на цьому місці знайдено, була двірською церквою. Коли ж відкопано церкву під Дібровою, Шараневич указав на неї як на катедральну церкву.

Пізніші досліди та розкопи виказали наглядно нестійність заключень, до яких дійшов Шараневич.

Те ж саме дотичить і погляду, до якого дійшов та оголосив у своїх працях о. Петрушевич. Боронив він думки, що замок князів здвигався на високому узгір'ї над Дністром, де стояв пізніше в польських часах замок галицьких старостів, і що княже місто Галич

¹⁾ Дивись І. частину цієї розвідки про історію Галича.

лежало на підніжжі цього замку, де сьогодні новий Галич.

Хоч оба погляди обох учених побудовані були на крихких основах, та це не вменшує зовсім заслуг і великої праці, яку вони вложили для дослідів рідної старовини. Численні праці Шараневича й Петрушевича про княжий Галич викликали якраз широке зацікавлення серед української суспільности до порушених у них справ, почали ними інтересуватися також польські наукові кола.

Професор львівської політехніки Захарієвич досліджував залуквівські розкопи та написав про них окрему працю.

В 1890 році появилася наукова праця львівського архівара д-ра А. Чоловського, в якій цей польський учений розглянувши укріплення села Крилоса, перший указав на них як на укріплення княжого замку та на село Крилос як на одинокий простір, де могла знаходитися катедра княжого Галича.

Ось так із кінцем ХІХ. століття станули біля себе в науці три погляди теорії щодо положення княжого замку й кожна з них мала деякі признаки ймовірности. Але треба було ще багато, навіть дуже багато праці вложити в досліджування поверхні княжого Галича та в дальші розкопи, щоб можна було стати на певному ґрунті та щоб по основних розслідах мати певність особливо щодо місця, на якому стояв княжий замок і княжа катедра.

Вже від другої половини ХІХ. століття

особливою увагою вчених утішався старий костел св. Станислава в маленькому селі цієї ж назви. Серед залуквівських піль на лімницькому узгір'ї, над самою Лімницею, цей костел привагував до себе своєю цікавою архітектонікою.

Першу працю про костел св. Станислава написав о. А. Петрушенич, зацікавився цим костелом та описав його проф. Луцкевич, зайнявся ним також проф. Шараневич та писав про нього багато в своїх працях.

Уже досліди цих учених указували, що костел св. Станислава, це стара церква св. Пантелеймона, але погляди тих учених не були як слід обґрунтовані й не подавали докладно часу повстання церкви, як також не подавали основнішої оцінки цієї пам'ятки старих княжих часів під мистецьким оглядом.

До розгляду та основного висвітлення цих питань забрався в 1907 році український учений, історик мистецтва, д-р Осип Пеленський. Передусім забрався він до праці в архівах і вишукав багато документів, що кинули світло на неясні досі питання. В 1909 році забрався д-р Пеленський до розслідувань у терені, а їх вислідом був основний образ архітектури церкви св. Пантелеймона, висвітлення часу її повстання, історії та значіння як одиної будівлі з княжих часів, що збереглася до наших часів.

Як свідчать написи, знайдені д-ром Пеленським на південному мурі, церква стояла під покровом св. Пантелеймона вже за князювання в Галичі новгородського князя Мистислава, тестя Данила.

Плян церкви мав вид квадрату о боці 17·5 метрів, видовженого в східній стороні апсидами на 3·5 метра. На середині квадрату стояли чотири стовпи, що піддержували баню, та ділили церкву на три нави. Такий плян мав отже засадничі риси візантійського стилю.

На цоколі заввишки з 1 метра здіймалися вгору мури, будовані з прямокутніх бльоків тесаного вапняка.

До нині збереглися мури одначе до половини лише своєї висоти. Горішня частина церкви св. Пантелеймона в первісному своєму виді не перетривала наїздів та загального знищення.

З кінцем XVI. століття опустіла та напівзнищена церква св. Пантелеймона перейшла на основі королівського надання в посідання ордену оо. францесканів, що на місце горішньої частини давнього храму надбудували з цегли гору в стилі барокка та замінили давню церкву на костел св. Станислава. При ньому збудували монастир та обвели валом і фосою.

Колись, у добі княжого Галича, була церква св. Пантелеймона в північно-східньому наріжнику міста твердинею, обведеною пятикутником високих валів. Із цих валів полишилися до нині частини, особливо в північному та східньому боці, високі до 8 метрів.

Невідомо тепер, яке склепіння мала стара церква. На основі зразків архітектури церков візантійського стилю, репрезентованого на Україні в XI. та XII. століттях, догадується д-р Пеленський, що на схрещенні двох бочкових

склепінь, на високому тамбурі, здіймалася велика баня у формі півкулі, мабуть крита міддю та з хрестом на півмісяці.

Незвичайно цікавим явищем в архітектоніці церкви св. Пантелеймона є факт, що властиві риси візантійського стилю знайшли тут гармонійне сполучення з провідними рисами романського стилю, що в XII. столітті панував у західній Європі. Риси романського стилю виступають помітно в виді головного порталю та в його різьбах, а відтак у трьох апсидах, обставлених тонкими колонами з прегарно різьбленими головами.

Головний портал церкви св. Пантелеймона, дещо вглиблений у фасад церкви, має по два великі кути з кожної сторони. В цих кутах уставлені дві пари колон, яких продовженням є два різьблені валки півколистої архівольти. Колони є уставлені на цоколі на підставах (базах) клясичного йонського стилю. Голови (капітелі) колон мають вид або кісток, або вид цілого кошика цвітів. Їзис, що лежить на головах колон, як і валки архівольти вкриті плоскорізьбою чудової рослинної орнаментики. Від високо-артистичного виконання різьб головного порталю відбивають дещо різьби бічного порталю примітивізмом та суворістю свого виконання. Романський характер будівлі задержався також у струнких колонах трьох апсид, злучених угорі аркадами. Врятувалися тільки капітелі колон головної вищої апсиди, під час реставрації знято вершки обидвох бічних нижчих апсид. Усі капітелі коши-

кові, мають по одному або кілька рядів відхилених на боки листків, у своїй оригінальній композиції та ніжності виконання є вони правдивими архітворами.

З огляду на актуальне сьогодні, після найновіших розкопів, питання впливів київської архітектури (собор св. Софії) на архітектуру Галича, навести слід суттєві погляди д-ра Пеленського на різниці, що існують між архітектурою княжого Галича а архітектурою старого Київа. Більшість церков Галича (з винятком церкви св. Іллі біля Крилоса) має центральні пляни майже квадратів, цього самого типу, що церква св. Пантелеймона. Може вона отже бути типовим зразком для більшості церков Галича з чотирма стовпами, трьома апсидами та з одною банею на перехресті двох бочкових склепінь.

Бракує в них хору, що понад передсінком та бічними навами тягнувся в київських церквах нутрішньою галерією, або т. з. емпорами. Галицькі церкви мали хор мабуть на бочковому склепінні, а на поверсі, довкола західньої частини церкви галерії в роді відкритих платформ із балюстрадами на аркадах. Це були „комаи церковнія“, про які згадує літопис у 1255 році, на які хоронились угри (мадяри).

Київські знову церкви XI. та XII. століть, чи в пляні з трьома, чи з п'ятьма навами, завжди мають квадрат, видовжений о передсінок. Стовпи в пересічі мають вид хреста, апсиди всі однаково високі, а їх півкоlesa не

є повні. Від півколіс апсид проводять стіни аж до стовпів під банею, через це головний престіл є зовсім відділений від бічних апсид,

Крім наведених прикмет київської архітектури, що відрізняють її від галицької, обидві різнилися ще матеріалом і технікою. Матеріалом, із якого будовано київські церкви, була виключно цегла, коли галицькі будовано виключно з тесаного каміння. В Галичі фундаменти будовано переважно з великих ріняків, споєних мулярською заправою (вапно, пісок, дрібна рінь), або також із тесаного каміння, при будові мурів заправи вживано мало. В Києві мулярська заправа служила до будови мурів, роблено її з вапна, товченої цегли, ріні, вугілля та соломи, а розчинювано виваром із збіжжя. Фундаменти будовано в Києві завжди з ріняків і цегли, споєної заправою. Були вони двобічні, порожню середину заливано заправою та вбивано в ній дрібне каміння, груз і цеглу.

Окремий стиль більшості церков княжого Галича ґрунтувався на вмілій сполуці в одну цілість основних рис східньої архітектури з основними рисами архітектури західньої Європи. Галич оставався завжди в живих зносинах із великим культурним осередком Києвом, але також і з заходом, особливо Німеччиною. Під впливом цих осередків розвинув Галич свою власну архітектурну школу, відому в історії нашого мистецтва під іменем галицької школи XII. й XIII. століть.

Основні, глибокі студії д-ра Пеленського

над церквою св. Пантелеймона довели його до пересвідчення, що твір мистецтва, яким є ця церква, не може бути відповідно оцінений без зіставлення його з іншими будівлями княжого Галича та що для оцінки значіння церкви св. Пантелеймона й цілоти галицької архітектури треба обгорнути та розслідувати ціле природне тло, на якому ці цінності виросли. Передусім треба було ствердити положення княжого города та катебри й прослідити місця всіх руїн.

Д-р Пеленський почав далші розшуки та розкопи, а їх висліди вказали на місце, плян укріплень та забудування княжого міста Галича і його города. І так досліди д-ра Пеленського над стилем, матеріялом та архівальними джерелами парохіяльної церкви в новому Галичі виказали нестійність погляду о. А. Петрушевича, наче б ця церква була колись катедральною церквою княжого Галича. Час повстання церкви Рождества Христового в новому Галичі відніс д-р Пеленський до першої половини XV. століття.

Відкинувши існуючий погляд на положення княжого города над нинішнім Галичем та на положення катебри в нинішньому Галичі, д-р Пеленський звернувся до другого погляду, д-ра Чоловського, на положення княжого города й катебри на Крилоській Горі та почав у 1911 році розкопи біля парохіяльної церкви в Крилосі. Ці розкопи, як і давніші розкопи д-ра Чоловського, не трапили на мури катебри, але вони ствердили, що нинішня церква стоїть

на двометровій верстві грузу й румовища, повного великих брил каміння, та що під цією верствою є давня поверхня чорної землі, повної вугілля та жужелиці. Д-р Пеленський дійшов до переконання, що давня катедра стояла на місці нинішньої церкви Марка та Осина Шумлянських, на терені, положеному під згаданою верствою грузу, що міг походити з руїн катедри. В цьому переконанні утверджував д-ра Пеленського факт, що довкола нинішньої церкви знайшов він сліди великого старезного цвинтарища, яке виходило далеко поза простір нинішньої церкви та її малого цвинтаря. На підставі знову знайденого в міських актах Львова документу з 1420 року виказав д-р Пеленський, що тут, на Крилоській Горі, завжди існував і мав свої посілости капітульний монастир та одержав нові добра на близькому Підгородді.

На т. зв. Золотому Тоці, місці, де на північному кінці княжого города — за здогадами — стояла княжа палата й двірська церква св. Спаса, розкопів не проваджено. Д-р Пеленський знайшов там відломки жовто-емальйованих кахель із долівки, пльомбу якогось єпископа та великий кусень каменя, наче би з одвірка, з вистаючою жолобленою півколоною.

Крім дослідів у селі Крилосі та в близькому сусідстві, д-р Пеленський довершив численних розкопів та розслідувань уздовж Лімниці, Лукви та Дністра й відкрив багато церквищ, цебто місць, де колись стояли церкви з теса-

ного каміння, що служили оборонним ціллям. Згадаємо тільки найбільше цікаві.

Про церквища вздовж лінії Мозолового потоку та на північ від його малого допливу згадували ми вже в другій частині цієї книжечки. Деякі церкви тут, на східньому боці княжого города, перетривали (як наприклад церква св. Іллі) довгі століття по упадку держави та митрополії. Деякі знов церкви переказали нам лише свою назву та літописні згадки, як наприклад церква св. Івана, де мав бути похований трагічно погибший князь Ростислав. Над Лімницею та над її устям до Дністра, на місці, що зветься „Мниський Сад“, ізнайшов д-р Пеленський сліди будівлі, що стояла недалеко церкви св. Пантелеймона. Знайдено тут прегарний капітель і кусник колони, а їх матеріял та характер різьби вказував, що будівля, яка тут стояла, схожа була на інші будівлі княжого Галича. Недалеко „Мниського Саду“, на ґрунтах т. зв. Побережжя, найшов д-р Пеленський іще інші сліди церков, що стояли над Дністром. На східньому березі галицької горбовини, над Дністром, указав на існування колись монастиря та церкви в селі Пітричі. Документальними даними ствердив д-р Пеленський існування церкви та монастиря в селі Соколі над Лімницею. Дідичі Свистільницькі, коли на ґрунтах „на Соколі“ знайшли безсумнівні докази, що тут існував колись монастир, віддали ці ґрунти з давніми фундаментами в 1689 році в посідання ченців василіян. Василіяни відбудували тут монастир і дали початок нинішньому селу.

Висліди цілої своєї праці, що обняла собою майже весь простір княжого Галича, оголосив д-р Пеленський друком у 1914 році. Виданням Академії Наук у Кракові появилася в польській мові велика наукова студія про Галич та про його значіння в історії мистецтва середніх віків. До нині вона творить одиноке більше джерело відомостей про княжий Галич, так для вчених дослідників, істориків мистецтва й археологів, як і для людей, не обізнаних із топографією, археологією та творами архітектури княжого Галича. Та особливе значіння книги д-ра Пеленського про княжий Галич лежало в цьому, що з кожної майже її сторінки віяло подихом великої любови й пієтизму до безцінних памяток минулого нашої батьківщини та щирим бажанням якнайкраще прислужитися справі рідної науки. Оцей дух, яким пронизана була книга д-ра Пеленського, ясним відгомонам відбився й захопив душі земляків, що бажали продовжувати почате та не доведене до кінця діло.

Роки світової війни припинили зовсім розсліди княжого Галича. Щойно в післявоєнних роках оживає знову проблема Галича та знаходить своїх чергових дослідників. Ця цікава й принадна проблема полонить уми й серця людей, що муравлиною та наскрізь безкористовною працею бажали видерти землі тайни, які вона скривала, й бажали стерти поволоку століть, яка лежала на памятках минулого.

В недалекому від Галича, молодому городі Потоцьких, Станиславові, перейшов на емери-

туру радник дирекції скарбу, покійний¹⁾ Лев Чачковський. Великий любитель рідної старовини, добув покійник неабияку освіту на полі історії та археології українських земель. Познайомившись всесторонньо з науковою літературою городів галицько-волинської держави, рішив він присвятити решту свого життя справі, яку вважав за найбільш конечну, а саме справі підготовки матеріалів із топографії галицько-волинських городів, у першу чергу княжих городів: Галича, Теробовлі та Белза. В своїй праці над топографією княжого Галича знайшов Лев Чачковський товариша, такого ж ентузіаста Галича, як і він сам, в особі молодого студента медицини, пізніше лікаря, Ярослава Хмільовського. Д-р Хмільовський як уроженець села Крилоса, обзнайомлений прегарно з топографією рідного села, як щирий друг і товариш праці станув поруч із Чачковським до важкої роботи. Почалася ця робота в 1927 році та потривала п'ять літ до 1932 року.

Познайомившись з дотеперішньою літературою та архівальними даними, оба дослідники, цілими місяцями перебуваючи в терені, перейшли та розслідили майже кожен шматок землі на поверхні княжого Галича в границях Лімниці, Дністра та Бистриці.

В першу чергу зібрали вони та устійнили величезну скількість топографічних назв, що

¹⁾ Помер дня 20. травня 1933 р. нагло в княжому місті Белзі, продовжуючи там свої розсліди.

їх слушно вважав пок. Чачковський за недоцінюваний скарб для науки. Ідучи за старими топографічними назвами, що задержалися в устах народу, часто вдавалося віднайти не одну інтересну подробицю з топографії старих історичних осель. Не менше уваги присвятили оба дослідники також зібранню всіх переказів, що існували в усіх селах на просторі княжого Галича між населенням: про історичні події, оснування сіл, про давні монастирі та церкви. Перекази, що полишилися між населенням із давніх часів, уважав радник Чачковський також дуже цінними вказівками, при допомозі яких можна було часом вияснити деякі темні питання. Майже в кожному селі вмів Чачковський винайти старих людей, що перейняли від своїх старих предків як спадщину передання віків. Всюди мав він своїх приятелів селян, із якими був завжди в контакті. До нині по селах княжого Галича живою є пам'ять про радника Чачковського. Треба було подивляти у радника Чачковського легкість підходу та знайомство душі селянина, коли провадив довгі балачки на селі.

Розкопів Чачковський і Хмілевський не провадили. При своїх розслідах часто попадали їм у руки різні предмети з княжих часів, які заховалися в землі. Поважну збірку таких предметів віддали вони до Музею ім. Шевченка у Львові, деяку частину зложив радник Чачковський у духовному семінарі в Станіславові. Одначе головною ціллю обох дослідників, було картографічне опрацювання детай-

лів топографії Галича. Поодинокі кусники ґрунтів, що якиминибудь подробицями могли мати значіння, церквища — місця давніх просліджених та здогадних церков і монастирів, сліди давніх укріплень, як вали та рови, ставища, всі могили, місця цікавіших знахідок, усі ці подробиці поверхні Галича описувано та передусім означувано докладно місце їх положення, міряно їх виміри та величину простору. На підставі записок роблено тимчасові ситуаційні рисунки, а відтак щойно втягано їх на катастральні карти. Ось так у дуже важких умовах, великим накладом часу, праці та коштів, із малесеньких кусників повставала поволі незвичайно докладна карта простору княжого міста Галича. Особливо докладно опрацьовано простіл села Крилоса та його околицю. Внесено на цю карту багато нових, досі неведомих подробиць, багато не зовсім певних провірено. Значіння цієї топографічної карти як висліду п'ятилітньої праці Льва Чачковського та Ярослава Хмільєвського покищо не оцінено як слід, бо вона доступна є лиш одиницям. Та взимі 1938 року вийде вона друком а з нею й основний текст до тієї карти Галича. Цей текст покаже нам увесь топографічний матеріал, що його закріплено, затривалено картографічно на багатьох аркушах катастральних карт. Для кращої ілюстрації значіння цієї праці можемо порівняти її з нашими літописами. Як нині літописи для історії українських земель є самотніми джерелами, що ними користується наука, так у будуччині для топо-

графії княжого Галича карта Льва Чачковського та Ярослава Хмілевського разом із текстом становитиме одиноким основним джерелом своїх часів.

Хоча це виходить поза обсяг цієї книжечки, нехай нам буде вільно згадати про дальшу працю Льва Чачковського та вшанувати ось так пам'ять значного громадянина Станиславова. Після скінчення та оформлення спільної праці над топографією княжого Галича, Лев Чачковський виїхав до княжої Тереховлі та присвятив довгі місяці самостійної вже праці описові та картографічному опрацюванню княжого міста. Покинувши як вислід своєї праці в Тереховлі також кадастрові карти з докладним текстом, описом своїх розслідувань. Поставивши собі за завдання прослідити топографію княжих міст Галичини та Волині, не вгавав він у праці та виїжджав на розслідування до Звенигорода та Берези. В Березі серед улюбленої праці постигла Льва Чачковського неминуча смерть. Перестало битися серце, що так щиро та віддано любило рідний край. Хай цих кілька теплих слів згадки буде грудкою на могилу покійника, киненою від українського громадянства Станиславова.

Як ми бачили досі, в історичному розгляді дослідів княжого Галича в часі від 1880 до 1935 року було кілька важніших етапів. Першим етапом був сьомилітній протяг часу (1880-1887), в якому розкопи наших перших дослідників (Лаврецький, Шараневич, Петрушевич) із-під поверхні землі розкрили цілий

ряд руїн будівель як перші докази існування в минулому великого княжого міста Галича. Другим етапом були дослідни Осипа Пеленського (1907—1914), що особливу увагу звернули на пам'ятку українського мистецтва, якою була церква св. Пантелеймона, а далі зайнялися цілим простором княжого Галича та відкрили на ньому цілий ряд місць, на яких існували колись будівлі Галича. Третім етапом, уже в повоєнних часах (1927—1932), були розсліди Льва Чачковського та Ярослава Хмілевського. Вони дали нам основне картографічне оброблення топографії княжого Галича.

Через успіхи та невдачі, через труд та жертівну працю ступали дослідники княжого Галича до чимраз то нових осягів. Осягли вони багато. Численні розкопи та розсліди поверхні та будівель розкрили тло, на якому відбувалися важливі історичні події і усталили положення, границі та простір княжого міста, вказали на положення княжого замку як осередка цілого княжого Галича. Розкрили вони багато пам'яток із часів української державності, вказали нам твори великої мистецької вартости, які в історії європейського мистецтва середніх віків дорівнюють найкращим творам мистецтва тодішньої Європи. Найбільше значіння праці всіх дотеперішніх дослідників лежить у цьому, що своїми вислідами вказали вони правильний шлях, по якому мусіла піти праця дальших дослідів.

Із 1936-тим роком почався новий етап розслідів, що в дечім різняться від дотепе-

рішніх. Передусім інший є загальний характер розслідувань останніх років. Коли дотеперішні розслідування були проваджені часто старими та примітивними середниками, найновіші розслідування 1936 та 1937 років увели до розкопів методи новітньої археологічної праці. Як у терені по-слуговуються вони новими методами археологічної техніки, так при описі та оцінці знахідок уживаються методи порівняння та історичної еволюції.

На висоті позему новітньої археології станув український учений д-р Ярослав Пастернак, що спеціалізувався в археології на європейських університетах. Як директор Музею Товариства імені Тараса Шевченка довершив він багатьох численних археологічних розкопів на просторі Галичини та оголосив друком багато звідомлень із своїх розслідувань. Відомий він теж як автор короткої археології західно-українських земель, книги, про яку ми вже згадували.

Рівночасно з розслідуваннями Льва Чачковського та Ярослава Хмільовського зростало заінтересування д-ра Пастернака до проблеми Галича, почалися вже тоді його підготовні студії. Почин до начаття систематичних розслідувань вийшов від мецената української науки та мистецтва Ексцеленції Митрополита Андрія Шептицького, вони почалися його ж коштами в 1934 році.

В початковій фазі своїх розслідувань д-р Пастернак звернув увагу на знайдення — при помочі плянових розкопів-слідів життя племен,

які жили до початків українського історичного життя¹⁾ на галицькій горбовині, пізнішому просторі княжого Галича. Із знахідок, що були пороблені в Галичі з цих часів, відомі були досі деякі з римських часів та з VI. століття по Христі. З римських часів знайдено бронзовий нашийник із головою Медузи, а з часів мандрівки народів знайдено срібний скарб у Крилосі, зложений із гривен, великого вуха від відра та золоченої тарілки візантійської роботи.

В 1935 році д-р Пастернак відкрив дві аварські могили в селі Крилосі, перші досі в Галичині сліди літописних обрив.²⁾ В одній із цих могил були золоті, срібні та бронзові прикраси з ростинним орнаментом. Знахідку датував д-р Пастернак на основі найденої глиняної посудини на VI-те століття. У вісьмох інших могилах знайшлися гробниці ще з бронзової та залізної доби з глиняними посудинами й прикрасами. В 1936 році відкрив д-р Пастернак могилу, з якою народня традиція звязала гріб Насті Чагрової. В могилі знайшов гробницю³⁾ трака з бронзової доби, біля нього горщик, камяну сокиру й топорець та бронзові прикраси. Крім цього, недалеко Юрївського церквища, знайшов яму з куснями посудин, скляних браслетів, залізних ножикиів.

1) Я. Пастернак — за місце катедри Осьмомисла — „Діло“ з дня 24. серпня 1937 р.

2) Я. Пастернак — Сліди аварів біля Галича — „Діло“ з дня 25. серпня 1935 р.

3) Я. Пастернак — Княжими слідами — „Діло“ з дня 13. серпня 1936 р.

У тому ж 1936 році почав д-р Пастернак сондувати простір довкола парохіяльної церкви в Крилосі. Церква Успення Пресвятої Богородиці в Крилосі (26·5 м. х 12·5 м.), збудована в початках XVI. століття дідичем Марком Шумлянським, а основно зреставрована його нащадком єпископом Осипом Шумлянським у 1702 році, має одностовпний план із трьома апсидами.

В західньому боці до середньої ширшої частини прилягає вузький передсінок, тож має тризрубну будову. До передсінка входимо гарним ренесансовим порталом із горорізьбою, що представляє Успення Богоматері. На другому, північному порталі (від сторони села), бачимо емблеми єпископа Осипа Шумлянського. Колись при вході до церкви вмурована була нагробна кам'яна плита з написом, що говорить про фундатора церкви Марка Шумлянського та що він у цій церкві похований. Плину цю пізніше вийнято та положено в церкві за порогом. Нині вона вмурована в західній стіні церкви, коштом Льва Чачковського.

Існував тут капітульний монастир, за княжих часів був він резиденцією галицьких єпископів, відтак митрополитів Галича, а по відновленні галицького єпископства у Львові був другою резиденцією львівського єпископа. В XVII. столітті капітульний монастир підупав, відновив його щойно в початках XVIII. століття єпископ Осип Шумлянський. Існував ще до часів цесаря Йосипа II., що скасував монастир, а церкву зробив парохіяльною церквою Крилоса, Підгороддя й Четвертків.

Дещо далше від церкви на схід, напроти церковних апсид, стоїть на високому підмуріванні дерев'яна дзвіниця. Мабуть у XVI столітті збудовано кам'яну дзвіницю, колись вона містила в собі каплицю, її грубезні мури свідчать про її оборонність. Недалеко південної стіни церкви збудовано за єпископа Скородинського палатку для митрополитів, нині містяться в ній черниці василіянки, що провадять захоронку й садок для дітвори сіл Крилоса та Підгороддя.

На рівний, дещо вище піднятий простір, на якому стоїть парохіяльна церква Крилоса, вказували вже попередні дослідники як на простір, що на цьому — згідно з їх думкою — стояла катедральна церква Галича, збудована Ярославом Осмомислом. Д-р Чоловський та д-р Пеленський розкопували простір біля церкви, та не знайшли фундаментів старої катедри. Але д-р Пеленський ствердив¹⁾ понад усякий сумнів, що нинішня церква стоїть „на грубій верстві грузу новішого походження та що під цією верствою є стара поверхня землі, в якій з усією певністю криються останки, а принаймні сліди катедри Ярослава Осмомисла, цієї святости, загубленої в пам'яті часу та в народній традиції.“ Моментами, що казали д-рові, Пеленському поставити таке твердження, були — крім розкопів — такі факти, як цей, що нинішня церква стоїть на найбільш

¹⁾ О. Пеленський — Галич в історії середньовічного мистецтва — стор. 113 і 119,

відповідному винесенні терену та що знайшов сліди старезного цвинтарища довкола нинішньої церкви, старшого від малого цвинтаря з останніх віків.

Ідучи тому за слідами та вказівками своїх попередників, др Пастернак почав у 1936 р. сондувати прочу східну частину простору, на якому стоїть нинішня церква. Біля старезної камяної дзвіниці натрапив він, у глибині трьох метрів, під грубою верствою грузу, на два рівнобіжні, з півтретя метра завгрубшки мури з опоки, а біля них на сліди долівки в трьох верствах над собою: спідня з жовтої глини, середуща з мулярської заправи та верхня з великих плит алябаstrу. Д-р Пастернак, не розкопуючи далі в тому році, висловив лише („Діло“ з дня 13. серпня 1936 р.) обережний здогад, що це можуть бути мури катедри Галича.

Розкопи влітку 1937 року підтвердили в цілій ширині цей здогад. Розкопи, ведені енергійно д-ром Пастернаком, фінансовані щедрою рукою митрополита Андрія Шептицького, довели до відкопання в цілості обводних мурів величавої церкви, що як катедральна церква Галича була могутньою твердинею серед княжого міста Галича та цілої держави.

Заложення катедри було строго центральне. Фундаменти творять квадрат (32·5 м. × 32·5 м.), передньою стіною звернений до заходу, задньою стіною звернений до сходу. Східня

стіна катедри видовжена є трьома апсидами о цілих пять метрів. Величезна будівля своїми фундаментами нагадує зовсім квадрат церкви св. Панталеймона, де апсиди видовжують його о два й пів метра, а один бік квадрату майже вдвоє менший від боку квадрату катедри, Фундаменти й мури катедри збудовані з великих, тесаних шостистінних бльоків вапняка. Фундаменти в цілості задержались під камяною дзвіницею, вони покладені були в двох рядах, на ширину 2·15 метра, а порожній простір між ними виповнений був дрібним камінням, споєним мулярською заправою.

Фундаменти від цокола сидять на 2·80 метрів глибоко в землі.

Понад цоколом покладені були в середину між оба ряди муру дерев'яні анкри. Вони зовсім зігнили, а на їх місці тягнеться вздовж порожнеча. Одначе майже всюди, в цілому квадраті фундаментів, крім лише фундаментів митрополичої каплиці, камяні бльоки були винесені та вжиті на будову каплиці й нової церкви. Осталася тільки всюди середуща частина із споєного заправою зліпняка.

Особливо гарно зарисовані великі муки апсид із найбільшим середущим луком, де стояв великий престіл. У передній. західній стороні катедри відкопано під долівкою, біля входу до церкви, камянний саркофаг. Саркофаг довгий на 1·80 метра, викований із вапняка з одного бльоку, мав розбитий дашковатий верх. У саркофазі знайдено кістяк старшого чоловіка, крім поперекиданих кісток нічого

більше не знайдено. Саркофаг мабуть колись ограблено, череп замість на західньому лежав на східньому боці. Біля саркофагу в ногах знайдено кістяк молодої жінки, який колись лежав у деревляній домовині. На черепі цієї жінки, може знатної боярині, може княжни, збереглося чільце (діядем), гаптоване золотими нитками на якійсь матерії.

Д-р Пастернак не висловлює покищо свого рішучого погляду, чий це міг бути саркофаг, хто в ньому був похований, робить це залежним від висліду розкопів у будучому році. Чекає д-ра Пастернака в 1938 році велика праця розкриття цілої середини церкви та її піземелля. Коли в підземеллі не знайдеться іншого саркофагу, остане певним факт, що знайдений вже саркофаг хоронить тлінні останки Великого Ярослава Осьмомисла, що згідно з словами літопису — в 1187 році поклався в катедрі Галича на свій вічний сон.

Понад саркофагом (яких 10 см.) покладена долівка з білих алябастрових плит. Під цією долівкою є сліди глиняної підлоги, перепаленої вогнем. У румовищі знаходиться багато відламків колон та капітелів, багато кусків тинку зо стін, на них є сліди фрескового малювання у синій та рожевій красках. Ізнаходяться також кусні порозбиваних дзвонів і часом великі кусні тяжкої олов'яної бляхи, що нею була вкрита баня катебри. Крім цього в румовищі трапляються часом цінні дрібні знахідки, як наприклад одна срібна чеська монета короля Вячеслава,

На північ від простору, на якому стоїть нинішня церква та де розкопано фундаменти старої катедри, є просторий кусник селянського поля, що обіймає біля трьох моргів поверхні. Ввесь простір піднятий дещо вгору, майже круглий, спадає на всі сторони кількадеметрової висоти узбіччям. Від непамятних часів цей кусник, селянського поля звуть у Крилосі „Золотим Током.” Нині є він власністю трьох господарів: Семка Шляхтича, Василя Шляхтича й Степана Бобриса, щороку садять вони на Золотому Тоці кукурудзу. Семко Шляхтич оповідає, що перед війною мав на Золотому Тоці хату. Під час війни хату знищено, а по війні він вибудував нову, під самим Золотим Током, у його північній стороні. До хати попровадив дорогу, а, перекопуючи частину городу, знайшов він в землі круглі ями, наче б на стовпи копані. Під нову хату поклав в одному вуглі розбиту на двоє велику кам'яну плиту, що її знайшов у землі на Золотому Тоці. Впевняє він, що п'ять літ тому взад, копаючи яму знайшов у ній отвір, який провадив у глиб землі. Його ж знову сусід упевняє, що в декотрих місцях Золотого Току під ударом твердих предметів дуднить під землею. Селяни вірять у це, що під поверхню землі є льохи. В землі знаходять деякі предмети, особливо алябастрові гладжені плитки, брили тесаного каміння. Д-р Пеленський ізнайшов на Золотому Тоці відламки жовто-емальйованих кахель, пльомбу єпископа Іларіона та кусник гладкої колони.

Досі на Золотому Тоці не проваджено розкопів. Дотеперішні дослідни над топографією й укріпленнями, що оточують цілу південну частину простору Крилоса, виказали, що нинішній Золотий Тік становив північну частину княжого замку. Тут була мабуть княжа палата й княжа церква св. Сласа. Після закінчення розкопів катедри прийде черга на Золотий Тік, розкопи на ньому принесуть також багато цікавих подробиць. Щойно тоді матимемо ясний погляд на цілість княжого города та щойно тоді матимемо змогу відтворити його повний образ.

На основні розкопи жде також у будуччині багато місць на просторі цілого княжого Галича, де колись стояли церкви-твердині. Докладне прослідження їх положення, їх значіння в системі укріплень княжого Галича та їх мистецької вартості вияснить остаточно не зовсім вирішені досі питання границь, вигляду та укріплень старого княжого Галича.

Найновіші розкопи 1936 та 1937 років, доконані д-ром Пастернаком, треба вважати — в історії дотеперішніх розслідувань на просторі княжого Галича — логічним покінченням цілого ланцюга дослідних праць, що почалися ще в другій половині ХІХ. століття. Праця попередніх дослідників приготувала ґрунт, що на ньому виросла будівля дослідів 1937 року. Як останнє дотеперішнє кільце в довгому ланцюзі дослідів — розкопи д-ра Пастернака дали певну та ясну відповідь на невирішені досі питання відносно місця катедри та місця кня-

жого замку в старому Галичі. І тут якраз лежить вага й значіння цих розкопів для політичної історії та історії архітектури галицько-волинської держави. Та крім цього розкопи 1937 року мають своє значіння й для нинішніх часів. Вони виявилися могутнім чинником, що послужив до розбудження серед широких мас старої народньої традиції, що довгі часи, немаче приспана, дрімала в нашому народі. За нею пішов серед усіх верстов народу, а особливо серед нашого селянства, великий підйом духа. Хто бачив тисячні маси, що з усіх, сторін нашої батьківщини спішили до Крилоса, щоб поклонитися кісткам великих будівничих держави та оживити серця цілющою водою давньої слави, цей має наглядний доказ великого значіння розкопів 1937 року в житті народу.

Одначе треба тямити, що розкопи 1937 року, хоча становлять один, чи не найважливіший фрагмент цілоти, вони ще не покінчені. Вони вимагають напруженої та кошовної праці цілих іще років. Продовження розкопів, консервація та раціональне використання як також реалізація кличів, видвигнених реальними вислідами розкопів, ждуть на послідовну, зорганізовану підтримку цілої української суспільности.

Розкопи д-ра Пастернака в Крилосі викликали серед цілого українського громадянства радісний відгомін та величезне зацікавлення пам'ятками княжої доби. В цілій пресі почали появлятися численні репортажі та голоси безмежного захоплення знайденими скарбами

нашого минулого. Побіч численних описів знахідок появилися вже проби синтетичного охоплення вислідів переведених розкопів.⁸⁾ Для широких мас видано дві популярні книжечки, в яких крім опису знайдених фундаментів катедри Ярослава Осьмомисла — подано коротку історію княжого Галича. Треба підкреслити, що в книжечці М. Голубця (вида- ній видавництвом І. Тиктора для широких мас) подано зовсім невірні дані про положення княжого замку, переписані прихапцем з одної старої статі в журналі „Світ.“ Таким чином шириться серед загалу баламутні відомості про місце княжого замку, що з ними ніяк не погоджуються вислиди нинішніх розкопів.

Досі немає в нас зовсім книжечки, яка в приступний та ясний спосіб подавала би цілість проблеми Галича, що інтересує сьогодні загал. Оця книжечка має саме за ціль подати читачам коротко-зібрані всі відомості, що до- тичать історії, топографії та історії розкопів княжого Галича. Всі відомості оперті виключно на літературі, яка досі про Галич появилася та на вислідах розкопів, публікованих у часо- писах. Ніяких своїх власних здогадів ця кни- жечка не висуває, бажає лише принаймні в часті ааповнити прогалину, яка існувала досі та бажає бути в руках читача добрим провідником по цілому пропорі княжого Галича.

Для читачів, не обзнайомлених із літера-

⁸⁾ Д-р В. Залозецький. — Розкопи в Крилосі — „Діло“ з днів 2—4 вересня 1937 р.

турою Галича, поданий є спис книг та публікацій, у яких читачі можуть знайти основніші відомості про княжий Галич.

Література :

М. Грушевський — Історія України-Руси том II. розділ VII. та примітки 9 і 13. — том III. розділ I., III., IV., та примітки 1—24.

С. Томашівський — Українська історія книга III. глава 7—12. — Львів 1919.

Я. Пастернак — Коротка археологія зах. укр. земель. — Львів 1932.

І. Шараневич — Староруський Княжий Город Галич. — Львів 1880.

А. Czołowski. — O położeniu starego Halicza. — Lwów 1890.

Ж. Peleński. — Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. — Kraków 1914.

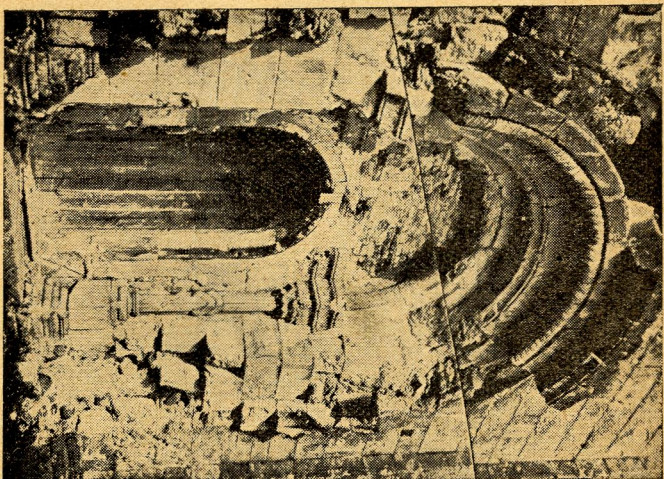
Я. Хмілевський і Л. Чачковський. — Княжий Галич. — Львів 1937.

Я. Пастернак. — За місце катедри Осьмомисла. — „Діло“ 24. 8. 1937.

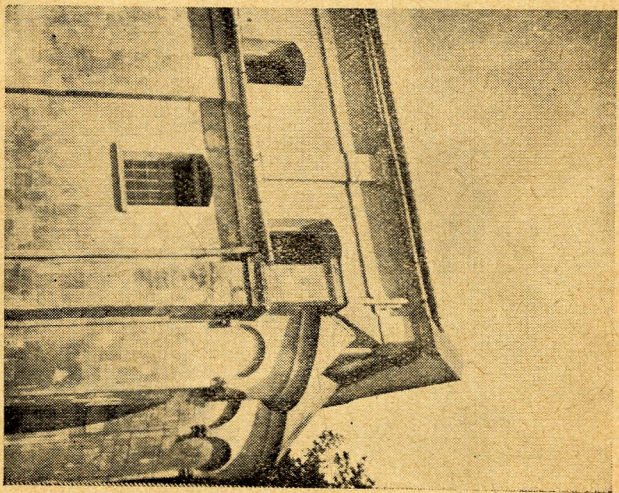
В. Залозецький. — Розкопи в Крилосі. — „Діло“ 2—4. 9. 1937.

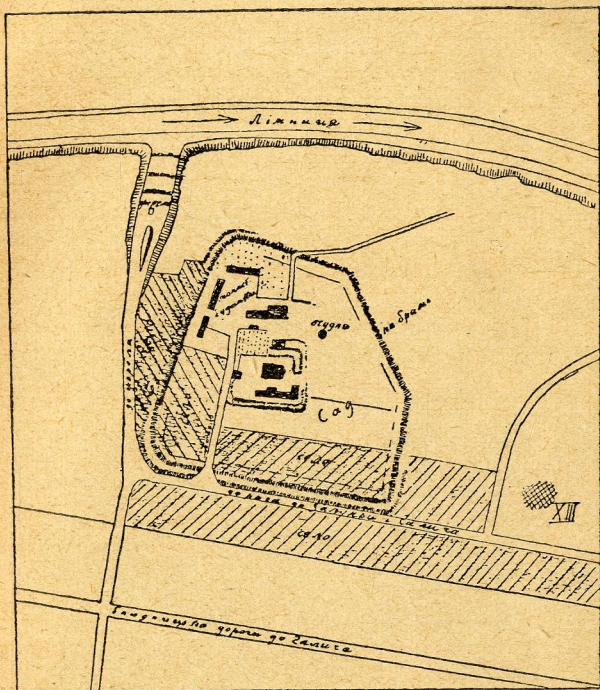
Реконструкція церкви св. Пантелеймона
(після книжки О. Пеленського — Галич)

Головний портал церкви св. Пантелеймона

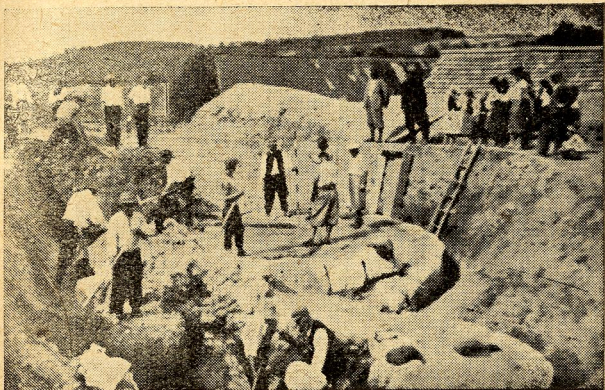
Апсида церкви св. Пантелеймона.

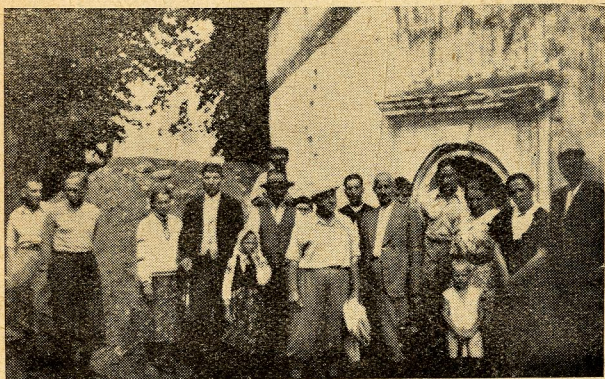
Плян укріплень церкви св. Пантелеймона (репродукція із праці О. Пеленського: „Галич в історії середньовічного мистецтва,,).

На Крилоській Горі.

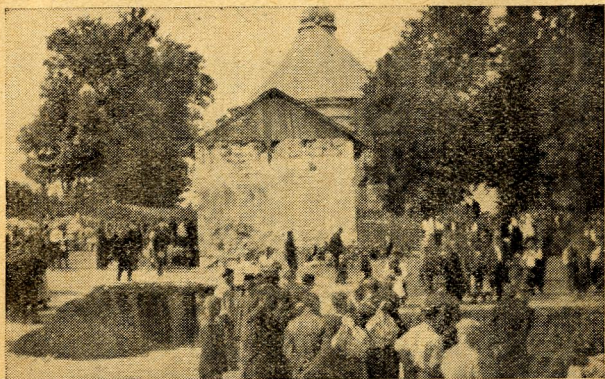
Розкопи Катебри 1937 р. — Абсиди в задній
стіні Катебри.

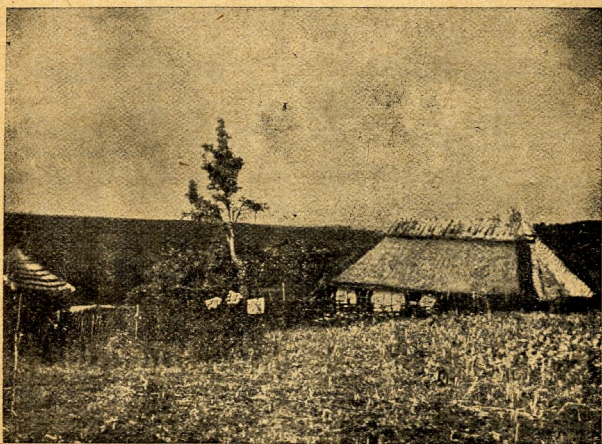
Др. Пастернак серед прогульковців
на розкопах 1937 р.

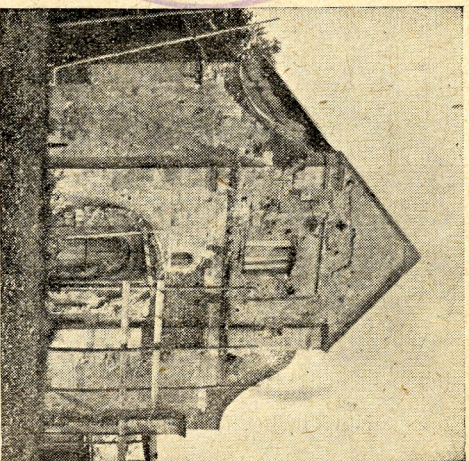
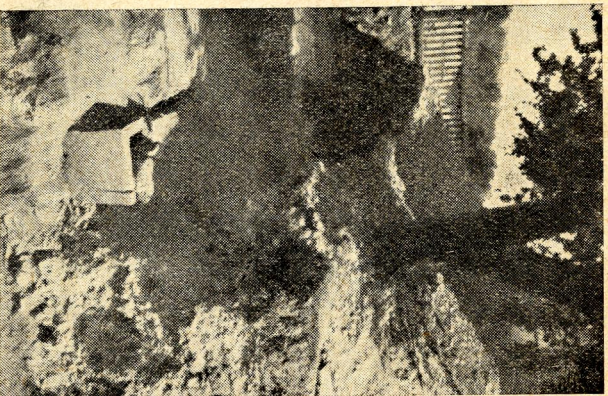
Сьогоднішня парохіяльна церква Рож-
дства Христового в Галичі.

Вид на розкопи Катедрі Ярослава Осмомисла
в Крилосі в 1937 р.

Золотий Тік (де стояли княжі тереми).

Нинішній Костел ОО. Францісканів
в св. Станиславі — колись церкву

св. Пантелеймона.

Саркофаг відкопаний у фунда-
ментах Катедрі в Крилосі.

80 коп ✓

2 р. 10 к.
(1986)

Р
А 1269

МАРІЯН ГАВДЯК

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ

ГАЛИЧ

1938.

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ І БАЗАРУ
„РІДНОЇ ШКОЛИ“ В ГАЛИЧІ.